

ОРГАНІЗАЦІЯ ПІДГОТОВКИ ЛІЦЕЇСТІВ ДО ВИБОРУ ПРОФЕСІЙ У СФЕРІ МЕНЕДЖМЕНТУ

Проаналізовано досвід профорієнтаційної роботи одинадцяти загальноосвітніх навчальних закладів та дев'яти різнопрофільних ліцеїв України з детальним розглядом усіх її компонентів, до яких можна віднести професійне інформування, професійну діагностику, професійну просвіту та професійне виховання.

Ключові слова: професійна орієнтація, вибір професії, старшокласники, ліцеїсти, організація підготовки.

Постановка проблеми

Вступ. Процес професійного самовизначення учнів загальноосвітніх навчальних закладів за останні роки набув ще й соціальної гостроти, оскільки своєчасне свідоме самовизначення учнів до вступу у ВНЗ є ключовою умовою успішного старту на ринку праці, їхньої адекватної інтеріоризації у соціумі та житті. Під час переходу загальноосвітніх навчальних закладів на 11-річний термін навчання, ВНЗ на новий зміст, структуру, освітньо-кваліфікаційні рівні необхідно передбачити перспективи і можливості модернізації змісту підготовки учнів до вибору професій у сфері менеджменту відповідно до наявного соціально-економічного розвитку країни та ринку праці, покликань, інтересів і здібностей учнівської молоді. Аналіз педагогічного досвіду переконує, що розв'язання проблеми організації підготовки майбутніх менеджерів мають здійснювати профільні загальноосвітні заклади, завданнями яких є виявлення й розвиток в учнів професійно-значущих здібностей, формування професійних намірів та інтересів, стимулювання до оволодіння основами професійної діяльності через систему профорієнтаційної роботи — тобто створення підґрунтя для подальшого професійно-спрямованого навчання й опанування майбутньою професією [8, 2].

Ефективною профорієнтаційна робота буде тільки за рахунок реалізації всіх її компонентів, до яких можна віднести професійне інформування; професійну діагностику (професійний добір/професійний відбір); професійну просвіту та професійне виховання [7].

За останнє десятиліття в Україні було схвалено низку документів, основні положення яких регулюють питання професійної орієнтації старшокласників, серед них: «Закон України про освіту» [4], «Закон України про загальну середню освіту», Державний стандарт освітньої галузі «Технологія», «Концепція державної системи професійної орієнтації населення» (1994) та «Концепція профорієнтації учнівської молоді» (1994), «Концепція профільного навчання в старшій школі».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичну базу проблеми дослідження з обраного наукового напрямку утворюють класичні праці вітчизняних і зарубіжних дослідників: А. Голомштока, І. Зязюна, Е. Клімова, Г. Костюка, В. Мадзігона, В. Назімова, Є. Павлютенкова, К. Платонова, Н. Побірченко, Н. Пряжнікова, Б. Федорішина, С. Чистякової та ін. Цінними для розв'язання названого завдання дослідження також є доробки А. Асмолова, Л. Божович, А. Вайсбурга, Л. Виготського, І. Кона, С. Рубінштейна та ін., в яких відображені питання формування готовності до професійного вибору.

Мета статті — наліз практики організації підготовки ліцеїстів до вибору професій і системи профорієнтаційної роботи в ліцеї.

Виклад основного матеріалу

Теоретичні основи профорієнтаційної роботи навчальних закладів вважаю доцільним розглядати в єдності з досвідом її практичної реалізації. Для вивчення до-

свіду профорієнтаційної роботи було обрано одинадцять загальноосвітніх навчальних закладів і дев'ять різнопрофільних ліцеїв України (м. Києва, м. Львова, м. Чернігова, м. Херсона та м. Миколаєва), профорієнтаційна діяльність яких виступала предметом вивчення й аналізу.

Під час вивчення практики організації підготовки ліцеїстів до вибору професій і аналізу системи профорієнтаційної роботи згідно з репрезентованими вище її складовими встановлено, що професійне інформування ліцеїстів відбувається:

- опосередковано — через тематичні друковані видання (листівки, бюлетені, газети), відвідування Днів відкритих дверей у ВНЗ, виробничих екскурсій в межах практичної частини навчальних предметів;
- безпосередньо — у процесі вивчення навчальних предметів і спеціалізованих курсів, відвідування предметних гуртків, під час спілкування з класним керівником (лекції, бесіди, виховні години), консультацій у психолога чи зустрічей з представниками певних професій.

На констатувальному етапі експерименту з'ясовано, що джерелом профінформації, насамперед, виступають друзі та знайомі, друге місце посідають вчителі та професіографічна література, на третьому місці опинилися батьки (які майже не залучаються до профорієнтаційної роботи) та засоби масової інформації (які, на жаль, не завжди надають об'єктивні й достовірні відомості). Аналіз педагогічного досвіду свідчить, що вчителі-предметники іноді надають відомості про сфери використання окремих питань, які вивчаються в межах шкільних предметів, а отже, і опосередковано — про професії, які пов'язані з цим.

Під час констатувального етапу експерименту встановлено, що цільової інформації з питань профорієнтації недостатньо, оскільки її централізоване надходження не передбачено (в окремих випадках ліцеї придбають самостійно). Зафіксовано також, що професійне інформування в ліцеях включає елементи пропаганди й агітації щодо тих професій, спеціалізація яких збігається з профільністю навчання.

Аналіз практики роботи ліцеїв і тематичних публікацій педагогічних видань щодо проведення професійного діагностування учнів дає змогу констатувати таке:

- професійне діагностування проводиться в усіх дослідних закладах, але в різному обсязі;
- діагностику в ліцеях здійснюють психологи, деякі методики використовують класні керівники;
- комплексність оцінки особистості наявна лише у 63% закладах;
- у 72% закладів впродовж навчання вивчають особистісні якості ліцеїстів, які відповідають профільності навчання (наприклад, в економічних ліцеях — математичні здібності, в природничих — здібності до професій групи «людина-природа», в гуманітарних ліцеях — комунікативні тощо) і лише в 28% навчальних закладів вивчаються розумові здібності та загальнонавчальні навички учнів;
- моніторинговий підхід, тобто відстеження динаміки розвитку особистості, виявлено в 83% закладів, але лише у 24% з них результати моніторингу використовують для корекції професійного вибору учнів;
- активність проведення діагностичних процедур рівномірно розподілена лише в 23% закладів, в інших вона має експоненціальний характер і зростає к випуску учнів.

Цікавим, на нашу думку, є той факт, що лише 46% закладів для профорієнтації враховують результати медичних комісій, які щороку проходять учні. Встановлено, що лише в 34% випадків за результатами діагностування заповнюються особливі «професійні карти» на кожного учня, тобто здійснюється узагальнення отриманих даних з подальшим виданням рекомендацій.

Аналіз педагогічної спадщини засвідчив, що професійна просвіта переважним чином здійснюється під час вивчення шкільних предметів та за рахунок позакласної роботи окремих вчителів і закладу в цілому. При цьому значне навантаження припадає на предмети та заходи профільного блоку (на непрофільні предмети припадає

близько 20% профорієнтаційного навантаження). Найбільш поширеними формами просвіти виявилися: оформлення тематичних куточків, проведення екскурсій, викладання професійно орієнтованих курсів (загальних, наприклад, «Людина і світ професій» та спеціальних — «Основи підприємництва», «Основи маркетингу», «Технологія управління», «Прикладна економіка» тощо). Зауважимо, що більшість з цих курсів є авторськими, майже для 80% з них учителями розроблено дидактичне забезпечення — навчальні посібники, робочі зошити, методичні рекомендації для вчителя.

Основним методом професійного навчання зафіксовано включення тематичного матеріалу про професії до змісту навчальних занять. Треба зауважити, що сьогодні переважна більшість вчителів (з об'єктивних — нестача інформації та суб'єктивних — відсутність розуміння значущості причин) включають до змісту занять лише 18% профорієнтаційного матеріалу. Ми вважаємо, що така ситуація пояснюється ще й застарілою теоретичною та практичною цільовою підготовкою педагогів.

Вивчення змісту профорієнтаційних заходів засвідчило, що при доборі проф.-орієнтаційного матеріалу лише в 67% випадків суб'єкти профорієнтації дотримуються принципів:

- адекватності змісту матеріалу сучасному рівню науково-технічного прогресу та стану ринку;
- відповідності прийомів і методів змісту діяльності;
- активізації всіх суб'єктів та резервів профорієнтаційної роботи;
- ситуативності, компромісності (виділення пріоритетів);
- структурної єдності змісту на різних рівнях реалізації.

Під час констатувального етапу експерименту також встановлено, що серед методів профорієнтаційного навчання дуже розповсюдженою є гра. У 9-х класах різні форми навчальних та організаційно-ділових ігор використовується для всього класу (наприклад, ігри «Асоціації», «Впізнай професію», «Вакансія»); для учнів старшої школи — ігри по групах для відпрацювання певних навичок (у позакласний час в об'єднаннях за інтересами); для учнів випускних класів — профорієнтаційні вправи на розбір мікроситуацій (кейс-метод).

Виявлено, що окремі ліцеї як інструменти профорієнтаційної роботи використовують зарубіжний досвід, зокрема у вигляді розробки та публічного захисту тематичних проектів «розвиток кар'єри», у рамках реалізації яких відбувається навчання навичок ефективної поведінки в умовах ринку праці.

У процесі виконання дослідження з'ясовано, що професійному вихованню ліцеїстів у системі профорієнтаційної роботи приділяється різна вага — від 87% пріоритетності до нехтування — лише 13% значущості. При цьому різними виявились і акценти професійного виховання — від формування і розвитку чітко заданих особистісних якостей (наприклад, організаційних та управлінських умінь в ліцеї бізнесу м. Києва або комунікативно-математичних у ліцеї журналістики і бізнесу м. Херсона) до підтримки інтересів до певного кола предметів. Найбільш часто на практиці зустрічаються виховні години, тематичні тренінги (комунікативні, розвивальні) та професійно спрямовані акції (соціологічні опитування, вивчення ринку праці тощо).

Треба відмітити, що в усіх дослідних навчальних закладах створені учнівські структури, в межах яких ліцеїсти мають змогу здійснювати різні види діяльності, абуваючи конкретних практичних навичок і досвіду (учнівські республіки, молодіжні клуби тощо). Разом з цим, майже у 69% випадків така діяльність ліцеїстів індивідуально заздалегідь не планується, а виконується спонтанно, виключно за їх бажанням. Треба зауважити, що лише 68% ліцеїв залучають до професійного виховання батьків (тематичні батьківські збори, індивідуальні зустрічі тощо).

Вивчення досвіду роботи ліцеїв показало, що професійна консультація учнів тією чи іншою формою проводиться в кожному з них і надається психологами або класними керівниками старшокласникам (здебільшого учням випускних класів) у ви-

падках з'ясування відповідності між вимогами професіограми конкретної професії та особистісними якостями учня. В окремих випадках (47%) під час консультування визначаються шляхи отримання обраної професії (зокрема, вибір системи довузівської підготовки); також зафіксовано директивне (примусовий вибір) або терапевтичне консультування (коригування вибору з огляду на стан здоров'я).

Встановлено, що консультування, як правило, відбувається або на початку навчання в 11-му класі (зокрема, у проведенні класним керівником серії тематичних заходів «Ким ти хочеш бути») або після діагностування (в ознайомленні психологом з його результатами) і спрямовано на усвідомлення ліцеїстом відповідності своїх якостей і властивостей вимогам обраної професії.

Виявлено, що практика проведення консультацій, присвячених актуальним питанням сьогодення (зокрема режим і оплата праці, правові основи працевлаштування, перспективи змін у змісті праці та структурі професійних потреб) та розвитку сучасно необхідних умінь (працювати у команді, знаходити вихід із складних ситуацій, зміцнювати душевну рівновагу, відновлювати сили, підтримувати рівень працездатності, запобігати небажаним змінам у характері чи психіці тощо) майже не зустрічається. Мало-розвиненою також виявилася практика консультування з питань вибору побудови індивідуальних траєкторій оптимального шляху здобуття обраної професії, ймовірно успішних напрямів і раціональних способів здобуття професійно корисного досвіду [6].

Стосовно професійної адаптації виявлено, що у 43% ліцеїв створюються умови для залучення ліцеїстів до професійно спрямованих видів діяльності (наприклад, видання учнівських газет чи робота на учнівському радіо для майбутніх журналістів або участь в учнівському самоврядуванні для майбутніх державних службовців, ведення окремих занять майбутніми педагогами тощо). Треба зазначити, що лише в 21% закладів профадаптація здійснюється разом із соціально-психологічною (приспосовування до правил поведінки, які існують в конкретній соціально-професійній групі).

У процесі констатувального етапу експерименту з'ясовано, що основними завданнями організаційно-педагогічної діяльності профконсультантів (психологів, класних керівників і вчителів-предметників) виступають:

- добір, систематизація та актуалізація інформації, що використовується для консультацій;
- створення умов для ефективної взаємодії з учнями (вибір приміщення, підготовка матеріалів, забезпечення сприятливої атмосфери);
- налагодження зворотного зв'язку.

Під час експерименту також встановлено, що схеми організації взаємин учнів і суб'єктів-профконсультантів приймають такі форми:

1) діагностико-рекомендаційну, коли спочатку вивчають особистість учня, потім аналізують отримані результати й обговорюють їх з учнем, після чого формулюють рекомендації щодо майбутньої професійної сфери (традиційна, найбільш розповсюджена — 69% випадків);

2) індивідуально-консультаційну, коли допомога у професійному самовизначенні надається під час співбесіди (28% випадків);

3) співпраці у системі «учень-профконсультант» (3% випадків).

Вивчення педагогічної практики показало, що наукових рекомендацій консультування дотримуються лише 47% суб'єктів профорієнтаційної роботи. Результати констатувального експерименту дали змогу зафіксувати активні й пасивні методи консультування, функціональний, діагностичний та особистісний підходи до його організації. Крім цього встановлено, що основним науково-методичним інструментом, який широко використовують у професійній консультації ліцеїстів, виступає професіографія — інформаційна, діагностична, корегувальна, формувальна.

Результати вивчення документації ліцеїв показали, що для професійного самовизначення в сфері менеджменту переважним чином використовуються інформаційні або орієнтовно-діагностичні професіограми і лише удвох закладах — конструктивно-методичні, що, на наш погляд, значно знижує ефективність цього виду діяльності.

Організаційна структура та зміст професійної орієнтації покликана забезпечити свідомий вибір учнями майбутньої професії та базову готовність до її успішної реалізації. Треба відмітити, що учні ліцеїв, на відміну від учнів загальноосвітніх навчальних закладів, знаходяться в інших умовах щодо профорієнтаційної роботи [3].

З одного боку, ліцеї мають угоди про співпрацю з певними ВНЗ і тому ліцеїсти отримують поглиблену предметну підготовку для обраного кола професій разом з потужною організаційно-методичною підготовкою; з іншого — ліцеїсти майже не отримують інформацію про навчальні заклади інших напрямів підготовки. Тобто перехід до профільної старшої школи, з одного боку, поліпшив умови для розвитку професійних інтересів і здібностей учнів (зокрема, збільшилася кількість годин та елективних курсів з обраного напрямку); з іншого — актуалізував низку питань щодо форм, методів та інструментарію профорієнтаційної роботи.

Система профорієнтації учнів представляє безперервний довготривалий процес, яким передбачено дотримання наступності, послідовності в організації її здійснення на всіх вікових етапах, та за сучасних умов запровадження стратегічного планування. Однак виявлено, що лише у 47% закладів наявні елементи системного планування профорієнтаційної роботи та її повного адміністративного циклу. У цьому ракурсі важливим, на наш погляд, є той факт, що профорієнтаційна робота 76% навчальних закладів не регламентується внутрішньою нормативно-правовою базою. Насторожує й те, що у більшості випадків відсутня спільна діяльність навчальних закладів із соціальними службами для молоді, відповідними державними підрозділами.

Підсумовуючи зазначене вище, можна констатувати, що формування готовності ліцеїстів до свідомого професійного самовизначення у сфері менеджменту детерміноване цілеспрямованою профорієнтацією та спеціально організованою допрофесійною підготовкою ліцеїстів та умовами для свідомого професійного вибору, педагогічно спрямованою індивідуалізацією та диференціацією навчально-виховного процесу, профілем ліцею. Аналізуючи джерельний масив дослідження, можна зробити висновок, що професійній орієнтації ліцеїстів притаманні всі ознаки системи: складність структури, ієрархічність побудови, взаємозв'язок компонентів, що є самоорганізованою й відкритою системою, яка має матеріально-економічний, соціально-організаційний, психолого-педагогічний та медико-фізіологічний складники.

Аналіз законодавчо-правових документів і змісту освіти профільної школи з окресленої проблеми дав змогу з'ясувати причини ситуації, що склалася у галузі ЗСО та гальмує розвиток системи професійної орієнтації учнівської молоді: недостатня розробленість правової бази і методичних основ профорієнтаційної роботи з учнями; нечітко визначені інноваційні завдання профорієнтації у змісті освіти згідно з Державним стандартом освіти і програмами 11-річної школи на засадах компетентнісного; нечітке визначення ролі молоді як конкурентоспроможного трудового ресурсу.

Аналіз педагогічного досвіду переконує, що розв'язання проблеми організації підготовки майбутніх менеджерів мають здійснювати профільні загальноосвітні заклади, завданнями яких є виявлення й розвиток в учнів професійно-значущих здібностей, формування професійних намірів та інтересів, стимулювання до оволодіння основами професійної діяльності через систему профорієнтаційної роботи — тобто створення підґрунтя для подальшого професійно-спрямованого навчання й опанування майбутньою професією [5].

Висновки

Вивчення педагогічного досвіду надає підстави стверджувати, що, сучасний стан профорієнтаційної роботи ліцеїв не задовольняє у повному обсязі потреби й інтереси учнів, вимоги суспільства щодо оптимізації ринку праці, не враховує здібності й професійні інтереси й можливості учнів у набутті всебічної інформації про професії у сфері менеджменту та характеризується такими недоліками. По-перше, відсутністю

прогнозованого стратегічного планування профорієнтаційної роботи як складового елемента навчально-виховного процесу та єдиної внутрішньої нормативно-правової бази. По-друге, низьким рівнем матеріально-технічного й інформаційно-методичного забезпечення у поєднанні із скептичним ставленням окремих педагогів до його ефективності. По-третє, існуванням суттєвих розбіжностей щодо визначення циклічності й етапності реалізації профорієнтаційної роботи. По-четверте, недостатньою координатцією профорієнтаційних заходів і низьким рівнем залучення суб'єктів навчально-виховного процесу ліцею (медиків, батьків тощо). По-п'яте, відсутністю індивідуального підходу до визначення траєкторії професійного самовизначення ліцеїстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Витиныш В. Ф. Реформа школы и профессиональная ориентация школьников / В.Ф. Витиныш. — М. : Просвещение, 1988. — 121 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. — 376 с.
3. Губенко О. В. Формування у старшокласників готовності до вибору професії у сфері творчої технічної діяльності: психологічний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук : 19.00.07 «Теорія виховання» / О. В. Губенко. — К., 1998. — 24 с.
4. Законодавство України про загальну середню освіту // Збірник офіційних нормативних актів. — К. : Вид-во Юрінком Інтер, 1999. — 448 с.
5. Побірченко Н. А. Формування особистісної готовності учнів загально-освітньої школи до підприємницької діяльності / Н.А. Побірченко. — К. : Знання, 1999. — 285 с.
6. Пряжников Н. С. Активизирующие опросники профессионального и личностного самоопределения: метод. пособие / Н. С. Пряжников. — М.: Модэк, 2000. — 80 с.
7. Чистякова С. Н. Профессиональная ориентация школьников: вопросы организации и управления / С. Н. Чистякова, Н. Н. Захаров. — М., 1987. — 326 с.
8. Янцур М. С. Профориєнтаційна робота в школі: метод. посіб. / М. С. Янцур. — Рівне : РДПІ, 1993. — 41 с.

Карп С. И.

ОРГАНИЗАЦИЯ ПОДГОТОВКИ ЛИЦЕИСТОВ К ВЫБОРУ ПРОФЕССИЙ В СФЕРЕ МЕНЕДЖМЕНТА

Проанализирован опыт профориентационной работы одиннадцати общеобразовательных учебных заведений и девяти разнопрофильных лицеев Украины с детальным рассмотрением всех ее компонентов, к которым можно отнести профессиональное информирование, профессиональную диагностику, профессиональное просветительство и профессиональное воспитание.

Ключевые слова: профессиональная ориентация, выбор профессии, старшеклассники, лицеисты, организация подготовки.

Карп S. I.

ORGANIZATION OF PREPARATION OF STUDENTS OF LYCEUM TO CHOICE OF PROFESSIONS IN THE FIELD OF MANAGEMENT.

In the article experience of vocational orientation work of eleven general educational establishments and nine lyceums of Ukraine is analysed with the detailed consideration of its all of the tools, to which it is possible to take the professional informing, professional diagnostics, professional education and professional education.

Key words: professional orientation, choice of profession, senior pupils, students of lyceum, organization of preparation.